

Agnieszka Mazur, Izabela Chojnowska-Ćwiąkała

Funkcjonowanie poznawcze u 15-letniego chłopca z zaburzeniami autystycznymi

---

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 17, 199-206

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agnieszka Mazur, Izabela Chojnowska-Ćwiąkała

FUNKCJONOWANIE POZNAWCZE U 15-LETNIEGO CHŁOPCA Z ZABURZENIAMI AUTYSTYCZNYMI

Wprowadzenie

Autyzm dziecięcy jest obecnie definiowany jako całościowe zaburzenie rozwojowe [APA 1994; WHO 1992]. Cechują go jakościowe zaburzenie interakcji społecznych, komunikacji (wzorców porozumiewania się) oraz ograniczony, stereotypowy i powtarzalny charakter zachowań, zainteresowań i aktywności. W odniesieniu do diagnozy istotne jest, że całościowe zaburzenia rozwojowe są rozpoznawane na podstawie cech zachowania niezależnie od towarzyszących im innych zmian (np. somatycznych). Nieprawidłowości dotyczą całości funkcjonowania dziecka we wszystkich sytuacjach [Gardziel 2001]. Obraz kliniczny zmienia się odpowiednio do dynamiki rozwoju dziecka [Jaklewicz 2002]. Autyzm dziecięcy jest zatem stanem nieprawidłowego rozwoju, przejawiającym się w całościowo zaburzonym zachowaniu dziecka, a tym samym czynnikiem poważnie zakłócającym rozwój dziecka i jego funkcjonowanie psychiczne.

Dużą różnorodność postaci autyzmu dziecięcego podkreśla m.in. Jaklewicz [1993, 1994]. Różnorodność ta wyraża się w wielości zachowań dzieci – odpowiednio do stopnia nasilenia objawów – oraz w dynamice zmian, które zachodzą w toku ich rozwoju. Istotnym predyktorem dynamiki przebiegu tego zaburzenia może przy tym być wiek dziecka, w którym pojawiają się pierwsze objawy [Jaklewicz 2002].

Powszechnie przyjmowana jest teza o wieloczynnikowym uwarunkowaniu autyzmu [por. Jaklewicz 1993; Gałkowski 1995; Bursztejn 1998; Pisula 2000; Kościel-ska 2002; Rajewski 2002]. W patomechanizmie powstawania tego zaburzenia ważną rolę odgrywają czynniki biologiczne, społeczne i psychologiczne. Odpowiednio do

zaznaczonego we współczesnej psychopatologii rozwojowej dążenia do integracji różnych podejść teoretycznych, w obszarze patologii rozwoju uwzględnia się różne poziomy organizacji funkcjonowania dziecka. Stosownie do tego pojęcie zaburzeń jest odnoszone do zachowań, funkcji psychicznych, osobowości lub relacji z otoczeniem społecznym [Kościelska 2002].

Współcześnie istotne znaczenie w powstawaniu autyzmu przypisuje się czynnikom biologicznym (w tym także genetycznym) [por. Baron-Cohen, Bolton 1993; Pisula 2000; Słopień, Rajewski 2000]. U podstaw zaburzenia, według niektórych badaczy, prawdopodobnie leżą dysfunkcje mózgowe, które mogą powodować zaburzenia w funkcjonowaniu psychicznym dziecka. Jedną z bardziej interesujących koncepcji dotyczących wzajemnych zależności procesów psychicznych i mózgowych jest „teoria umysłu”, zgodnie z którą osoby z autyzmem mają „poważnie upośledzoną zdolność do rozumienia stanów psychicznych, takich jak przekonania i myślenie oraz rozpoznawania ich wpływu na zachowanie” [Baron-Cohen 2001, s. 69]. U osób z autyzmem, w związku z deficytem teorii umysłu, występują zaburzenia w zakresie tworzenia i posługiwania się umysłową koncepcją, która umożliwiałaby odczytywanie stanów umysłu innych osób oraz przewidywanie na ich podstawie zachowania.

Osoby z autyzmem mają trudności w integrowaniu informacji, jakie wynikają z ich doświadczeń (szczególnie społecznych), i w generalizowaniu poprzednio wyuczonych koncepcji do nowych sytuacji. Osoby te wykazują również zaburzenia mechanizmu poznawczego na poziomie abstrahowania, zamiast tego prezentują dobrą sprawność w zapamiętywaniu [Klinger, Dawson 1995].

W rozważaniach dotyczących problematyki autyzmu dziecięcego Pisula [2002] wskazuje na pewien paradoks, choć jest on obecnie klasyfikowany jako zaburzenie rozwoju, ze względu na sposób określania objawów jest ujmowany statycznie. Tymczasem rzeczywiste uwzględnienie perspektywy rozwojowej mogłoby pozwolić na pełniejsze zrozumienie istoty tego zaburzenia i związanych z nim procesów patologicznych.

Według Batt [1998], w międzynarodowej klasyfikacji zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania ICD-10 włączenie autyzmu dziecięcego do kategorii całościowych zaburzeń rozwojowych prowadzi do pojęcia zaburzenia struktury osobowości, „które przenika całość funkcjonowania podmiotu” [s. 53]. Zaburzenia obserwowane w autyzmie dotyczą bowiem wielu aspektów funkcjonowania dziecka. Z punktu widzenia rozróżnienia zaburzenia i jego konsekwencji, Batt [1998] proponuje ujmowanie autyzmu dziecięcego zarówno w kontekście procesu psychopatologicznego, jak i w kontekście jego następstw, wpływających na zdolność dziecka do funkcjonowania oraz celowość uwzględniania obu tych obszarów. Określenie poziomu funkcjonowania dziecka z autyzmem w różnych aspektach ma znaczenie zwłaszcza w odniesieniu do decyzji dotyczących terapii i organizowania odpowiedniego systemu opieki [por. Gałkowski 1996].

Funkcjonowanie intelektualne w autyzmie to obszar, który budzi duże zainteresowanie wśród klinicystów. Jak wiadomo, trudności poznawcze charakteryzują wszystkie

osoby z autyzmem, a ich forma i nasilenie są zróżnicowane [Pisula 2000]. W populacji osób z zaburzeniami autystycznymi liczne prace wskazują na ok. 60-70% odsetek osób z upośledzeniem umysłowym [Gillberg 1990]. Zaburzenia sfery poznawczej występują także u osób z autyzmem, których funkcjonowanie intelektualne kształtuje się w granicach normy. Rola deficytów poznawczych w funkcjonowaniu dzieci z autyzmem nadal nie jest wyjaśniona, podobnie jak dotychczas nierozstrzygniętą kwestią jest to, na ile deficyty poznawcze są przyczyną zaburzeń społecznych i komunikacyjnych [Pisula 2000]. Zatem nie precyzując zależności przyczynowej między deficytami poznawczymi oraz społecznymi i komunikacyjnymi, można stwierdzić, że występują one u osób z autyzmem równolegle. Niektórzy badacze wskazują w tym kontekście na znaczenie oceny poziomu socjalizacji, umożliwiające lepsze oszacowanie i zrozumienie drogi, na której symptomy autyzmu zmieniają się wraz z wiekiem [Gillham, Carter, Volkmar, Sparrow 2000].

Stałą charakterystyką funkcjonowania intelektualnego osób z autyzmem, zarówno tych z upośledzeniem umysłowym, jak i określanych jako „dobrze (wysoko) funkcjonujących” (*high functioning*), jest nierównomierny przebieg rozwoju, w którym opóźnienia w zakresie jednych funkcji współwystępują z dobrym poziomem innych.

Według Bobkowicz-Lewartowskiej [2000], stopień nasilenia autyzmu jest związany z poziomem rozwoju psychoruchowego. Większe nasilenie autyzmu u dzieci – w badaniach tej autorki – było związane z niższym poziomem rozwoju psychoruchowego, a mniejsze nasilenie autyzmu z wyższym poziomem rozwoju psychoruchowego. Niezależnie od stopnia nasilenia autyzmu u dzieci profil uzyskanych przez nie wyników był bardzo nieharmonijny. Proces terapeutyczny wpływał przy tym na zmniejszenie nasilenia autyzmu. Stosowane oddziaływania terapeutyczne podwyższały ogólny poziom rozwoju psychoruchowego, nie wpływały natomiast na zmniejszenie poziomu dysharmonii w rozwoju psychoruchowym.

W zaburzeniach autystycznych charakterystyczny jest brak spójności zachowań wynikający zarówno z odmiennego funkcjonowania struktur poznawczych, jak i zakłóceń w zakresie dynamiki. Odnosząc aspekt poznawczy do struktur, czynniki emocjonalne zaś do dynamiki zachowań [por. Piaget, Inhelder 1993], w funkcjonowaniu autystycznym zaburzenie dotyczy jednocześnie tak rozwoju poznawczego, jak i emocjonalnego oraz społecznego. Istotne znaczenie odgrywa również deficytowy w autyzmie poziom interakcji i przekazów społecznych stanowiący jeden z podstawowych ogólnych czynników rozwoju umysłowego.

Funkcjonowanie poznawcze dziecka autystycznego – na podstawie badań

W celu zilustrowania specyfiki funkcjonowania poznawczego u dziecka z zaburzeniami autystycznymi przedstawione zostaną wyniki badań chłopca Skalą Inteligencji Wechslera WISC-R, przeprowadzane w następującym czasie: w wieku 7 lat 2 miesięcy; 10 lat 1 miesiąca, 12 lat 2 miesięcy i 15 lat 11 miesięcy.

Zaprezentowane zostaną również przykłady wypowiedzi chłopca na pytania z zakresu testów: Wiadomości, Podobieństwa, Słownik i Rozumienie. Zastosowane oznaczenia: (1), (2), (3) i (4) odpowiadają poszczególnym etapom badań (wiekowi: 7 lat 2 miesiące – pierwsze badanie; 10 lat 1 miesiąca – drugie badanie; 12 lat 2 miesięcy – trzecie badanie i 15 lat 11 miesięcy – badanie czwarte).

WIADOMOŚCI

hieroglify

- (1) brak odpowiedzi
- (2) brak odpowiedzi
- (3) „obrazki z dziwnymi zapisami, na uwiecznienie historii, zamiast liter”
- (4) „starożytny symbole, napisy w Egipcie”

PODOBIENSTWA

telefon – radio

- (1) „do wspaniałej muzyki”
- (2) „telefon rozmawiać, radio słuchać”
- (3) „można rozmawiać i słuchać”
- (4) „urządzenia elektroniczne”

góra – jezioro

- (1) „podobne do różnych; prostokąt do rzeki, trójkąt do góry”
- (2) „ogromne są”
- (3) „ogromne”
- (4) „część Ziemi”

SŁOWNIK

rower

- (1) „do przejażdżki”
- (2) „sprzęt, na którym się jeździ, ma się metody sportowe; sport”
- (3) „środek do transportu”
- (4) „urządzenie do jeżdżenia”

alfabet

- (1) „układanie literek”
- (2) „może książeczka”
- (3) „kolejność liter”
- (4) „spis wszystkich liter”

cierpienie

- (1) brak odpowiedzi
- (2) „boli, gdy się uderzy w kolano”
- (3) „jest się bardzo smutnym”
- (4) „nieprzyjemne uczucie związane z bólem psychicznym lub fizycznym”

diament

- (1) „to znaczy złoto”
- (2) „skarby królewski”
- (3) „błyszczący, przezroczysty kamień”
- (4) „minerał, cenny”

łączyć

- (1) „połączyć w pary słownika do słoniątka”
- (2) „przyczepiać”
- (3) „przyczepiać”
- (4) „z dwóch różnych rzeczy tworzyć jakąś całość”

zakaźny

- (1) „komórki, zakażenie organizmu ludzkiego; ktoś chory”
- (2) „zakaz wstępu”
- (3) „rana jest zakażona”
- (4) „coś, co rozsiewa choroby, HIV”

zagrożenie

- (1) „mieć chorobę; przestraszenie człowieka rykiem lwa”
- (2) „zwierzęta zagrożone wyginięciem; zagłada”

- (3) „że wybuchnie wulkan”
 (4) „niebezpieczeństwo”
 odosabniać
 (1) brak odpowiedzi
 (2) „odczepiać kłoczek od klocka”
 (3) „oddzielać”
 (4) „robić coś w rodzaju podziału; podzielenie na grupy”
 rywalizacja
 (1) „rozwalić drewno zębami lwa”
 (2) „walka”
 (3) „walka”
 (4) „walczyć”
 utrapienie
 (1) „pazurami tygrysa”
 (2) brak odpowiedzi
 (3) brak odpowiedzi
 (4) brak odpowiedzi
 mit
 (1) brak odpowiedzi
 (2) „stworzenie legendy; Minotaur...” (opowiada legendę o Tezeuszu)
 (3) „bajka, legenda o potwornym stworzeniu”
 (4) „legenda lub jakaś bujda”
 szpiegostwo
 (1) „biegi”
 (2) „z innego kraju; toczenie wojen”
 (3) „obserwowanie i podsłuchiwanie co wróg mówi i planuje”
 (4) „równoczesne obserwowanie i podsłuchiwanie”
 opieszali
 (1) brak odpowiedzi
 (2) „taki, który biegnie bardzo szybko”
 (3) „zbyt bardzo spieszy”
 (4) „dwa podobne: zbyt pośpieszny lub powolny”

ROZUMIENIE

- znaleziony portfel
 (1) „Znaleźć pieniądze”
 (2) „Zapytać czy? Pana? Czyje to jest? Oddać”
 (3) „Zapytać czyje? Poszukać właściciela, dowiedzieć się czy i oddać”
 (4) „Trudno powiedzieć. Nie zetknąłem się z takim przypadkiem w hipermarkecie. Zostawiłbym w miejscu z rzeczami znalezionymi”
 dom z cegieł
 (1) „Do budowania, z cegieł mocne”
 (2) „Nie da się go zdmuchnąć. Bajka o trzech małych świnkach...”
 (3) „Nie spala się. Wytrzymałszy”
 (4) „Trwalszy. Mniejsze ryzyko, że się spali od pioruna”
 tablice rejestracyjne
 (1) „Żeby nie wrzucać kamieni”
 (2) „Tata mi nie mówił”
 (3) „Żeby zidentyfikować”
 (4) „Wiadomo, w którym mieście wyprodukowany”
 opieka społeczna
 (1) brak odpowiedzi
 (2) „W ten sposób się pomaga innym”
 (3) brak odpowiedzi
 (4) „Nad takimi rzeczami się nie zastanawiałem”

Powyższe wypowiedzi chłopca na pytania z zakresu testów słownych skali Wechslera wyraźnie ujawniają typowe charakterystyki zaburzeń autystycznych w przebiegu procesów poznawczych.

Niewątpliwie wpływ na uzyskane wyniki miały stan psychiczny oraz motywacja chłopca do aktywności zadaniowej. Przy pierwszym badaniu chłopiec był spokojny, w wyrównanym napędzie psychoruchowym, nastroju obojętnym, unikał kontaktu wzrokowego. Wykazywał zmienną motywację do zadań, okresowo był negatywistyczny, konieczne było powtarzanie niektórych pytań. Obserwowano również trudności w koncentracji uwagi. W czasie drugiego badania zaznaczony był niepokój ruchowy u dziecka. Przy wykonywaniu poszczególnych testów na przemian wstawał i siadał, część zadań wykonywał „na stojąco”. Zainteresowanie badaniem było zmienne, choć niekiedy (zwłaszcza przy testach bezsłownych) sam stwierdzał – „chyba to źle” i korygował błędne wykonanie. W odniesieniu do innych zadań po prostu mówił „nie znam wyniku” i nie podejmował wysiłku wykonania ich. Momentami sprawiał wrażenie, że myślami był „gdzieś obok”. Trzecie badanie chłopiec wykonywał w pogodnym nastroju, nieraz śmiał się nieadekwatnie (przy teście Porządkowanie obrazków), ale nie ujawniał badającemu przyczyny rozbawienia. Często twierdził, że nie zna odpowiedzi („nie wiem”, „nie widzę różnicy”), jednak zwykle było to wyrazem niechęci do pracy. W trakcie czwartego badania chłopiec był w wyrównanym napędzie ruchowym, nieco obniżonym nastroju. Odpowiadał na zadawane pytania, ale spontanicznie nie wypowiadał się. Jego wypowiedzi były przemyślane, lecz, gdy nie znał odpowiedzi na część pytań, rezygnował, nie próbując ryzykować jakiegokolwiek wypowiedzi. Ogólnie był nieco depresyjny.

Uzyskane przez chłopca wyniki globalne na podstawie skali WISC-R przedstawiały się następująco: w pierwszym badaniu, w wieku 7 lat 2 miesięcy: II pełna = 89 (II słowna = 90; II bezsłowna = 90); w drugim, w wieku 10 lat 1 miesiąca: II pełna = 93 (II słowna = 87; II bezsłowna = 100); w trzecim badaniu, w wieku 12 lat 2 miesięcy: II pełna = 90 (II słowna = 95; II bezsłowna = 86), a w czwartym, w wieku 15 lat 11 miesięcy: II pełna = 91 (II słowna = 92; II bezsłowna = 92). Poziom rozwoju poszczególnych funkcji poznawczych był bardzo nieharmonijny. Największe deficyty dotyczyły testów Arytmetyka i Kodowanie, stosunkowo najlepiej chłopiec radził sobie natomiast w testach: Słownik, Układanki i Uzupełnianie obrazków.

Podsumowanie

W odniesieniu do osób z zaburzeniami autystycznymi w literaturze często podkreśla się celowość rozpatrywania deficytów poznawczych w kontekście ich funkcjonowania emocjonalnego i społecznego [Pisula 2005]. Niektórzy badacze wskazują na związek poziomu ich zdolności społecznych ze zdolnościami poznawczymi [por. Volkmar, Cohen, Bregman, Hooks, Stevenson 1989]. Oczywisty jest także związek rozwoju mowy i funkcji społecznych [Jaklewicz 1993].

Wyniki uzyskane przez chłopca w Skali Inteligencji Wechslera wskazują na jego przeciętny poziom funkcjonowania intelektualnego z wyraźną dysharmonią w rozwoju w różnych sferach. Czynnikiem, które mogły istotnie wpłynąć na wyniki, były

deficyty w zakresie funkcjonowania społecznego, obejmujące m.in. trudności w kontakcie i współpracy z osobą badającą oraz związane z nimi zaburzenia koncentracji uwagi i problemy z motywacją (w tym zaznaczone tendencje do wycofywania się z sytuacji testowej).

W definiowaniu przez chłopca pojęć charakterystyczne są odniesienia do świata zwierząt, którym był on przez dłuższy czas specjalnie zainteresowany (zwłaszcza badanie drugie i trzecie), np. „połączyć w pary słonika ze słońkątkiem”; „przestraszenie człowieka rykiem lwa”; zwierzęta zagrożone wyginięciem”; rozwalić drewno zębami bobra” czy „pazurami tygrysa”. Możliwe, że miało to związek z jego trudnościami w orientowaniu się i rozumieniu świata ludzi, których stopniowo stawał się coraz bardziej świadomy.

Szczególnie wymowna jest próba zdefiniowania pojęcia „odosabniać” jako „odczepiać klocek od klocka”, co wydaje się odzwierciedlać typowe dla osób z zaburzeniami autystycznymi przedmiotowe traktowanie innych osób. Niekiedy tendencja ta jest traktowana jako pochodna zaburzeń w teorii umysłu [por. Howlin, Baron-Cohen, Hadwin 1999].

Oryginalność sformułowań językowych chłopca widoczna jest w jego wypowiedzi będącej definicją pojęcia „hieroglify”, tj. „obrazki z dziwnymi zapisami, na uwiecznienie historii zamiast liter” (w trzecim badaniu, w wieku 12 lat 2 miesięcy). Ilustruje ona spontaniczny sposób tworzenia wyrażeń i nietypowe posługiwanie się słowami wskazywane przez Aspergera [Asperger 2005], jako bardzo charakterystyczne dla autyzmu. Innym przykładem zdolności do oryginalnych pomysłów oraz postrzegania rzeczy z nowego punktu widzenia jest próba porównania rzeki i góry do „prostokąta i trójkąta”. Chłopiec ujawnia przy tym także typową w zaburzeniach autystycznych umiejętność wybiórczej koncentracji uwagi na pojedynczych aspektach sytuacji bodźcowej, co w odniesieniu do teorii umysłu, zgodnie z koncepcją Frith [1989], można interpretować w kategoriach deficytu poznawczego polegającego na niezdolności znajdowania kontekstu łączącego oderwane informacje, czyli rozpoznawania ośrodkowej spójności.

Wypowiedzi chłopca w teście Rozumienie, zwłaszcza w sytuacji ostatniego, czwartego badania (w wieku 15 lat 11 miesięcy) typu „Trudno powiedzieć. Nie zetknąłem się z takim przypadkiem...” lub „Nad takimi rzeczami się nie zastanawiałem”, możliwe, że wyrażają jego coraz bardziej wyraźny brak inicjatywy i postawę totalnej kapitulacji akcentowaną przez Olechnowicz [2004]. O ile w sytuacjach wcześniejszych chłopiec ujawniał żywe i spontaniczne zainteresowania izolowanym obszarem świata zwierząt, czemu nieraz towarzyszyły ekspresje pozytywnych emocji wtórne do jego fantazji (choć nie zawsze adekwatne do obiektywnej sytuacji zadaniowej), to w wieku około 16 lat był już bardziej depresyjny, jakby zrezygnował z podejmowania spontanicznych dążeń, które poprzednio sprawiały mu przyjemność, co zapewne pozostaje w związku z przeżywaniem częstych porażek w konfrontacji ze światem społecznym.

Podsumowując, należy stwierdzić, że pomiar zdolności umysłowych u dzieci z autyzmem jest szczególnie ważny z uwagi na możliwość prognozowania dalszego roz-

woju dziecka oraz jego szans na przystosowanie się do otoczenia społecznego. W odniesieniu do specyfiki tego nie do końca jeszcze poznanego zaburzenia dalsze badania z zakresu funkcjonowania poznawczego osób z autyzmem pozwolą także na wyjaśnienie ich związku ze zdolnościami społecznymi i emocjonalnymi oraz możliwościami w komunikowaniu się.